

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka
NASLIJEĐE

BAJKE BRAĆE GRIMM
Psihoanalitičko čitanje
Marc Girard

Naslov izvornika
Les Contes de Grimm
Lecture psychanalytique

Copyright © Editions Imago, Paris, 1990, 1999, 2009, **2011**

© za hrvatsko izdanje:
TIM press, Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-7177-69-0

Bajke braće Grimm

Psihoanalitičko čitanje

Marc Girard

S francuskoga prevela
Ita Kovač

Zagreb, 2013.

Za Geneviève, Oliviera, Jean-Sébastien i Aude

Sadržaj

Napomena	7
Predgovor drugom izdanju	9
Uvod: Ljubav bez smrti	25
Prvi dio	
RODITELJSKA INKOMPETENCIJA	37
Prvo poglavlje: Ničija kći	39
Drugo poglavlje: Cijena očinstva	65
Drugi dio	
TEMELJNI NEDOSTATAK	77
Treće poglavlje: Sentimentalni odgoj prema braći Grimm	79
Četvrto poglavlje: Nezamjenjiva sestra	93
Peto poglavlje: Snjeguljica i sedam patuljaka	105
Treći dio	
NADOKNADA ŠTETE	117
Šesto poglavlje: Zaboravljena zaručnica	119
Sedmo poglavlje: Budućnost Drugog	129
Epilog: Onaj kojega se ne može pobrkati	139
Dodatak	
Perrault protiv braće Grimm: Freud, stari i moderni	153
Kazalo citiranih bajki	164
O autoru	165

Napomena

U odnosu na prvo, drugo izdanje¹ donosi u biti isti tekst, uključujući i *Uvod*. Glavne izmjene odnose se na:

— umetanje nekoliko bilježaka nadahnutih izdanjem *Anmerkungen*² ili eruditskim napomenama braće Grimm o izvorima kojima su služili: u vrijeme prvog izdanja još nisam bio proveo analizu toga dokumenta, koji nije dostupan na francuskom jeziku, a koji je u velikoj mjeri potvrdio moje teze, posebice o prikazivanju nasilja ili roditeljske inkompetencije

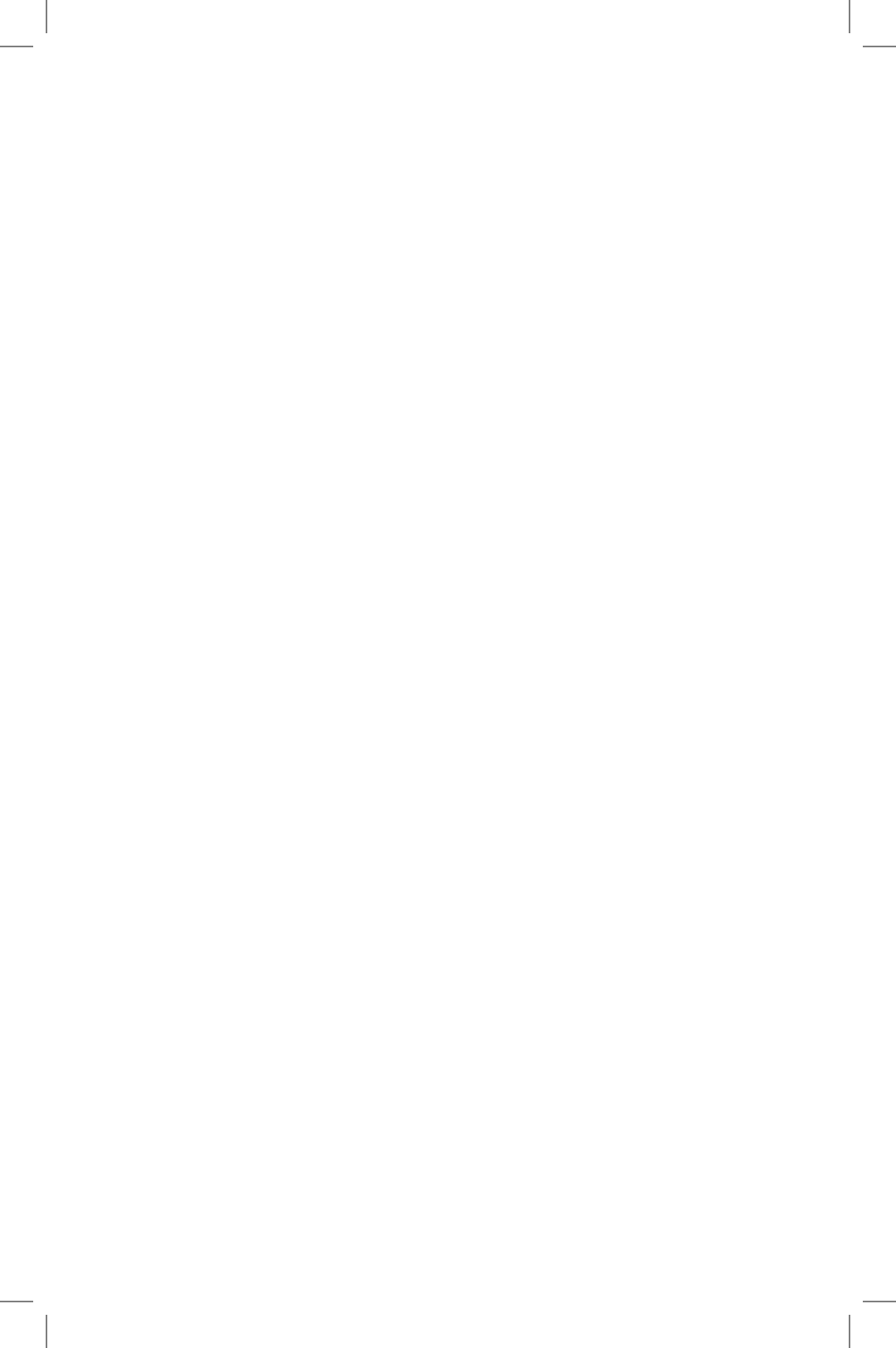
— dodavanje završnog poglavlja, u kojemu objašnjavam svoje naknadne refleksije o razlikama između braće Grimm i Peraulta: tu se vidi da ni najstariji od tih autora, paradoksalno, nije nimalo blizak našoj modernoj dekulturnaciji

— redigiranje predgovora, koji predstavlja prikaz recepcije knjige, ali postavlja i važnija pitanja o aktualnosti bajki braće Grimm u suvremenom mentalnom univerzumu.

I dalje sam se služio njemačkim izdanjem *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*, Insel Taschenbuch 112-114, peto izdanje, Frankfurt, 1981. Francuski referentni prijevod koji sam odabrao je onaj M. Roberta, Gallimard, Pariz, 1976., koji se odnosi na izbor od trideset pet bajki: preinačio sam ga na nekim manje važnim mjestima. Integralni tekst preveo je A. Guerne, Flammarion, Pariz, 1967. Nedavno je objavljen kao džepna knjiga.

¹ Četvrto izdanje (2011.) slično je drugom izdanju (1999.) (op. ur.).

² Brüder Grimm, *Kinder- und Hausmärchen*, sv. 3, *Anmerkungen zu den einzelnen Märchen*, Reclam, Stuttgart, 1983., str. 13-276.

Predgovor drugom izdanju

Ostaje pitanje univerzalnog uspjeha tih bajki danas [...].

Što te vile, duhovi i patuljci rade u našoj modernosti?

Kako objasniti to što nam se još sviđaju?

Marc Soriano

Posvećeno Joséu Manentiju

Glavno pitanje o kojem raspravlja ovaj predgovor epistemološke je prirode: što znači recepcija knjige o kojoj se malo govori, ali koja živi dovoljno dugo da je navela svojega nakladnika i autora i na drugo izdanje? Očito nije riječ o tome da je odabrana tema postala zastarjela ili nerazumljiva: ono *Psihoanalitičko predavanje* koje je htjelo biti argumentirano tekstualno pobijanje *Psihoanalize bajki* pojavilo se jedva nekoliko tjedana nakon Bettelheimove smrti, dakle u kontekstu obnovljenog zanimanja za njegovu u Francuskoj najpoznatiju knjigu. U isto vrijeme profesorska diploma francuskog jezika za školsku godinu 1990./91. uključila je Grimmove bajke u program komparativne književnosti, čime se postavlja problem relevantnosti bajki u našem jeziku i – na što često podsjećaju neki dužnosnici na području obrazovanja – nastaje stvarna poteškoća u lokaliziranju upotrebe toga njemačkog djela koje je zapravo u našoj zemlji slabo poznato.

Usudimo se ponuditi odgovor na naše uvodno pitanje: ovakva knjiga treba obrađivati probleme koji u dovoljnoj mjeri zanimaju neke osobe, kako bi svladale prepreku svoje ravnodušnosti – često umrtvljujuće, u knjižarskoj logici, podložnoj krutim zakonima liberalizma – ali treba svladati i jake otpore. Stoga bavljenje ovakvim razmišljanjima prirodno vodi prema tome da se zapitamo ima li smisla raditi na tim bajkama, a

tako dolazimo i do pitanja o kojemu sve ovisi: *jesu li Grimmове bajke i dalje zanimljive za naše društvo?*

Otpori

Moja knjiga govori o našem iskustvu nasilja odraslih u našem djetinjstvu, kao i o tome na koji način nam bajke *prorađuju* to iskustvo i u njemu inherentnu opsjednutost: jer ne prestajemo misliti o njemu i, čak i ako nas naše nesvjesno njime zabavlja – u paskalovskom smislu te riječi – koja je cijena toga? Koliko god bila neizraziva, naša pojedinačna iskustva okrutnosti odraslih razrađuju se u fantastičnim pričama u *kolektivnom* svjedočanstvu, omogućeno strogo izvedenom književnom formalizacijom: treba znati dokle se ide kako bi se prihvatilo tako dubok silazak... Navečer, kada se svi okupe, muškarci, žene i djeca slušaju ono neizrazivo; pripovjedač lako postiže tišinu: nitko ništa ne govori, ali svi – i djeca i odrasli – znaju o čemu je riječ! U mafiji sporazumâ koje nameće društveni poredak to je jedini kojemu je dopušteno prekršiti zakon šutnje.

Kao čovjek pisma, lišen i najmanjeg talenta za verbalno, ipak sam uočio dinamiku toga žanra, na predavanjima na kojima se glavnina mojega slušateljstva, iz sociokulturalnih razloga koje se lako može razložiti, sastojala od relativno starijih osoba. Premda sam s određenim strahom očekivao kako će odrasli prihvatiti karakteristično psihoanalitički diskurs, uvijek bi me iznenadilo kako lako sam ih uspijevao uvesti u beskompromisnu raspravu o sadizmu odraslih prema djeci. Ako je ta suosjećajnost bila i samo uvjetna, možda je moguće ponuditi njezino objašnjenje, makar i *a posteriori*: istodobno suci (u predmetu obrazovanja koje njihova djeca prenose unucima) i stranke u postupku (po tome što se osjećaju u velikoj mjeri odgovornima za kulturno ponašanje svoje djece), djedovi i bake katkad su dovoljno nesretni da bi ih sklop okolnosti (rastava mladog para, “nemoguće” dijete itd.) naveo na inače vrlo teška propitivanja. Njihovo neodobravanje obrazovanja koje prenose njihova djeca potiče ih da dovode u pitanje ono o kojemu osjećaju da je bilo nametnuto njima i prirodno su skloni prisjećati se onoga čemu su i sami bili podvrgnuti u dobi u

kojoj su sada njihovi unuci. Krivnja koja može nastati u tom povratku sebi opravdano se ublažava suosjećajnom solidarnošću koju osjećaju kada se prisjećaju svojega iskustva: *ja sam možda loše odgojio sina ili kćer, ali što sam tek ja propatio kada sam bio malen...*

Ti djedovi i bake navode me da napomenem kako je naraštaj njihove djece (uglavnom onaj koji nazivamo “šezdesetosmašima”) imao potrebu za Bettelheimovom knjigom kako bi se zainteresirao za bajke i počeo ih pričati vlastitoj djeci. Dakle priznamo li da roditeljsko nasilje ne potječe od jučer i da nije spriječilo odrasle da pripovijedaju i prenose bajke, što se doima tako *specifično* neprihvatljivim za senzibilnost mojega naraštaja – prije Bettelheimove knjige? Čini mi se da su to dvije stvari: aktivno nasilje u bajkama uglavnom nam pruža prikaz postupaka *ženâ* (majki ili maćeha), i ta krivnja implicitno ili eksplicitno naznačuje *nesposobnost muškaraca i slom njihova muškog autoriteta*. To ustvrditi znači istodobno i protumačiti: priznati da te slike nasilja žena nad najslabijima ne znače ništa dobro za suvremenu feminističku tematiku i da, s druge strane, prevrednovanje muške funkcije u društvenom životu (kada je riječ o seksualnosti, obrazovanju, radu ili politici) nije u duhu vremena. Osim toga napomenimo da proteklih desetljeća osnovna kritika Grimmovih bajki dolazi s nedvojbeno feminističkoga gledišta, koje teži negirati stvarnost koju bajke¹ predstavljaju ili na koju nam skreću pozornost² – suprotno onome čijoj povijesti³ ili stvarnosti⁴ nas one tako okrutno poučavaju.

1 Ruth B. Bottigheimer, *Grimm's Bad Girls and Bold Boys, The Moral and Social Vision of the Tales*, Yale U.P., 1987. J. Zipes, *Les Contes et l'Art de la subversion*, franc. Prijevod, Payot. (Svjestan sam toga da je taj autor muškog spola, ali čini mi se da su njegova gledišta očito prožeta feminističkom ideologijom.)

2 M. Piarotas, *Des Contes et des Femmes*, Pariz, Imago, 1997.

3 Kao zapanjujući primjer, neka bude dovoljno spomenuti ono što Flandrin naziva plaćeničkim dojenjem (umjesto dojilje), situacijom koja nužno implicira žene kao glavne agense i trajno proganja imaginarij preživjelih (J.-L. Flandrin, „L'Attitude à l'égard du petit enfant” u *Le Sexe et l'Occident*, Pariz, Seuil, 1981., str. 151-216).

4 Sve veća i donekle neumjerena pozornost koja se posvećuje spolno zlostavljanim dušama (no daleko od toga da se govori o nasilju koje odrasli čine prema djeci) vjerojatno pripada tom gledištu poricanja; s pravom ili ne, čini se da se nasilje te vrste češće može pripisati muškarcima nego ženama.

Na kraju dolazi Bettelheim. Kako bi te bajke postale ideološki prihvatljive u očima mojega naraštaja, bilo je bitno da se sve to prikazivanje ženskog nasilja i prateće muške nemoći razloži tako da se ono svede na jedan, jednostavan motiv djetinje fantazme. Taj sretni pokušaj objašnjava paradoks koji samo njega nije začudio: gotovo nekritičku recepciju *Psihoanalize bajki* unatoč možda očitim slabostima. Naime da bi se uvidjelo te slabosti, nije trebalo biti nikakav veliki stručnjak: bilo je dovoljno znati čitati i pritom se ne utopiti u ideologiji osnovnih načela frejdovske paradigme.⁵ Kada sam dovršio prvo izdanje svoje knjige, ako se dobro sjećam, nekoliko tjedana nakon Bettelheimove smrti, neprekidno sam zamišljao postumni skandal koji će izazvati njegov život i djela; danas smatram dojmljivim znakom snage i dubine bajki što mi je, uz polarizaciju polemike *ad hominem*, bilo dovoljno da proradim taj korpus tekstova i ono što je Bettelheim u njemu učinio kako bih naslutio nedvojbenu sklonost njegove ličnosti prema falsificiranju i nasilju. Kako bismo se uvjerali da je on još imao potrebu za tim, prisjetimo se onoga što su danas, kako se čini, utvrđene činjenice o njemu: došao je u Sjedinjene Države tijekom Drugoga svjetskog rata s izmišljenom biografijom koja je govorila o imaginarnom analitičkom obrazovanju i o navodnom poznanstvu s Freudom; Bettelheim je počeo prisvajati terapijske rezultate koje je ostvarila njegova supruga, potom je osnovao Ortogeničku školu, gdje je manipulirao statističkim podacima kako bi opravdao svoje ambiciozne tvrdnje o autizmu i svoje pretenzije u vezi s liječenjem te bolesti (većina učenika te škole zapravo nisu bili autisti). Za naš tekst još je važnije što su članovi osoblja i stariji učenici iznijeli teške optužbe o fizičkom nasilju koje je Bettelheim

5 Kao rođeni falsifikator i manipulator, Bettelheim je majstorski poništavao svaku kritičnost svoje publike. U njegovoj *Psihoanalizi bajki* – neiskrenom djelu i sa psihoanalitičkog i s književnokritičkog gledišta – zaprepastila me je nevjerojatna recepcija njegovih radova o autizmu: komentirajući biografiju u kojoj se Bettelheim odaje kao narcistički lažljivac golemo utjecaja („a narcissistic, hugely influential liar”), E. Leeman shvaća nekritičku recepciju čijim je objektom postao kao jednu od njegovih najproblematičnijih svojstava: prema toj autorici, ljudi, pa i profesionalci, bili su „opčinjeni” („mesmerized”), 1997., sv. 350, str. 819-820.

provodio nad djecom, naime o njegovim “neprikladnim” dodirima, kako se to kaže u američkom, politički korektnom stilu.⁶

Dakle ostaje zastrašujuća konstatacija da je mnogim pojedincima iz mojeg naraštaja, koliko god “oslobođenog”, trebao takav mislilac kako bi si predstavili imaginarno svojega potomstva, i po cijenu kakve god falsifikacije, izbjegli osjećaj krivnje egoizma odraslih... Je li ikada postojao egoističniji naraštaj – prožet taštima individualizmom i impulzivnom arogancijom – kada je riječ o obrazovanju djece? Donedavno se šušalo da bi čak i ministar unutarnjih poslova trebao doznati za to... Farsa imaginacije za moć ostvaruje se udarcem štapa po Ginjolovoj glavi: nije pjesnik onaj koji to želi.

Metodološka pitanja

Osim što glavna tema moje knjige nailazi na lako objašnjive otpore, problem predstavlja i metoda koju primjenjujem: kako bih odgovorio onima koji su objavili da im smeta “pseudo”-psihoanalitička inspiracija čitanja koje predlažem, moram zauzeti stajalište o psihoanalitičkom prilogu tumačenju bajki. Kakve god bile Bettelheimove mane, ne bi bilo pravedno da se sva težina nedostatnosti psihoanalitičke kritike bajki svali na njegova leđa. Prisjetimo se da je slavno tumačenje Ericha Fromma o *Crvenkapici* kritizirao ugledni folklorist P. Delarue, rekavši da je s dojmivim uspjehom “odabrao dijelove koji su joj strani (prolazak lovca, rasporeni trbuh, kamenje umjesto dviju žrtava) ili su slučajni (crvena kapa, lonac s maslacem), a [zanemario je] većinu uistinu narodnih i drevnih elemenata”.⁷

6 Te informacije našao sam u biografijama N. Suttona (*Bruno Bettelheim*, Pariz, Stock, 1995.) i R. Pollaka (*A Biography of Bruno Bettelheim*, New York, Simon and Schuster, 1997.), o kojima se može naći prikaz u *Le Monde des livres* od 12. svibnja 1995. (R. Jacard, „La Mystification de Bettelheim”, str. IX.) i *The Lancet* 1997., sv. 350 (E. Leeman, Bettelheim under scrutiny, str. 819-820).

7 Citirao M. Soriano, *Les Contes de Perault, Culture savante et Traditions populaires*, Pariz, Gallimard, 1977., str. 47.

U toj Delarueovoj nezaustavljivoj ironiji krije se i prigovor o amaterizmu koji bi se mogao primijeniti i na mnoge druge interdisciplinarnе pokušaje i čiju aktualnost se ne može prenasaglasiti: takva nepažnja svojstvena onima koji se – ne bi li se zabavili ili opustili – usuđuju zagaziti izvan svojega područja. Kako bih se ograničio na naše područje, neka mi bude dopušteno napomenuti da su psihoanalitičari – ponajprije Freud – kada su se bavili književnom kritikom često zanemarivali svoja osnovna metodološka ograničenja, umjesto da ih prenesu u estetičke ekvivalente.⁸ Samo jedan primjer: glavna i često zanemarivana tvrdnja frejdovske epistemologije glasi da treba postaviti recepciju *pacijenta* kao neoborivo mjerilo valjanosti svakog pokušaja tumačenja; no kada je riječ o tom genijalnom postulatu, kada se pacijent zamijeni književnim djelom, uza sav potencijal za nadahnuto pretjerivanje, umjetnost je očito sklona pojačavanju interpretativnog nasilja. Nisu li nebrojeni sveučilištarci bez ikakva psihoanalitičkog obrazovanja podlegli sirenskom zovu divlje analize? Čak i kada je analitičar profesionalac, nije li upravo divlja analiza po definiciji najočitija opasnost interpretativnog procesa?

Podimo dalje i poslušajmo kako je veliki Freud protumačio *Dva-naestoricu braće*, tu neobičnu priču o mladoj djevojci osuđenoj na to da se sedam godina ne smije nasmijati ni progovoriti kako bi spasila braću od očinskog prokletstva: prema majstoru iz Beča, “nijemost treba shvatiti kao predodžbu smrti”.⁹ S obzirom na to da se napetost te pripovijesti odnosi na način kako dijete izbjegava ubilačke nakane svoje maćehe i osuđuje braću na smrt, teško bi se moglo reći da se “značenje” koje predlaže Freud upisuje u ekonomiju pripovijesti: zašto tako žigom smrti označiti onu koja, naprotiv, funkcionira kao *zaštitnica* od ubilačkih želja oca? Čini mi se da je obnovu ravnoteže poremećene incestuoznom strašću oca – po cijenu egzogamne nužnosti – lakše razumjeti nego “smrt” (sestre) kako bi se spriječila smrt (braće) – i to još prije *happy enda*.... Uz tu nekoherentnost

⁸ Tim problemima posvetio sam članak: “Psychanalyse et Lisibilité”, *La lecture littéraire*, 1999., 3, str. 173-181.

⁹ S. Freud, “Le theme des trois coffrets” u *Essais de psychanalyse appliqué*, Pariz, Gallimard, 1978., str. 95.

ekonomije priče u frojdotskoj interpretaciji, čini mi se da se nazire još očitija *formalna* nekoherentnost: na primjer, ako bez poteškoća dekodiramo formalna ograničenja koja klasičnoj tragediji nameću pravilo prikladnosti koje zabranjuje prikazivanje nasilja na pozornici, mnogo lakše shvaćamo nužnost *soft* prikazivanja smrti u priči koja je prožeta okrutnim slikama (dvanaest kovčežica “već punih strugotine” koje je otac pripremio za svoje sinčice), u književnom žanru glasovitom po surovosti (sjetimo se svih prizora kažnjavanja čija okrutnost tako zabrinjava neke roditelje). Stoga ću ustvrditi da tumačenje koje razvijam u ovoj knjizi – a u kojemu je zabrana smijeha i govora očita zabrana užitka¹⁰ – ima prednost pred Freudovim jer je formalno koherentno: nitko neće poreći da su Grimmove bajke, koliko god bile prožete bitnim propitivanjem žudnje i ljubavnih postignuća – *uvijek* vrlo suzdržane kada je riječ o erotskim prikazima.

Tim preciznim, ali frapantnim primjerom samo sam ilustrirao načelo koje sam spomenuo u *Uvodu* prvoga izdanja. “Odbacivanje psihoanalitičke interpretacije koja u cjelini proturječi književnoj koherentnosti.” Ta nužnost *književne* koherentnosti (koja, kao i ovdje, uključuje ekonomiju pripovijesti i njezine forme, ali isto tako, u konačnici, intertekstualnost, povijesni kontekst, horizont pozornosti) jednako tako čini metodološki preduvjet kako bi se izbjeglo spomenute opasnosti od jednosmjernoga interpretativnog procesa: na ovaj ili onaj način mora doći do povratka informacija kako bi analitičar ukrotio svoje hermeneutičko nasilje. No mogli bismo krenuti i dalje u propitivanju frojdotske interpretacije *Dvanaestorice braće*: jer otkad zapravo postoji zabrana prikazivanja smrti u umjetnosti – koja bi opravdala to što je se maskira kao običnu nijemost? Mislim da je, među tisuću očitih primjera, dovoljno navesti nebrojena raspeća ili prikaze *Pietà* u našoj kršćanskoj kulturi, koji svjedoče, ako je uopće potrebno svjedočiti, o tome da umjetnici nisu čekali rođenje psihoanalize kako bi prikazali neizrecivo.

10 Ako je vjerovati Van Gennepu, zabrana razgovora tijekom tri svadbena dana bila je sastavnim dijelom obreda koji se po tradiciji nametao mladim parovima u Bretanji kako bi se odgodila konzumacija braka (A. van Gennep, *Le Folklore français*, sv. I., Pariz, R. Laffont /ponovljeno izdanje/, 1998., str. 481).

Dakle sve se događa kao da je u povijesti psihoanalize bilo prezira prema umjetnosti, kao da se tražilo potvrde ili ilustracije u horizontu polemike. Freud i njegovi kolege nisu shvaćali da je diskurs umjetnosti općenito na višoj razini od jadnih tajni kojih su se trsili osloboditi neurotične pripadnike bečke buržoazije. Razlog tomu neočekivanom neskladu jednostavan je: za razliku od djeteta koje u svakom naraštaju počinje život više ili manje od nultog stupnja ljudskosti, umjetnik nasljeđuje povijest, znanje, tradiciju i kulturu koji su se razvijali dugih stoljeća, ili tisućljeća.¹¹

Istinu govoreći, Freud je bio svjestan toga “natjecanja” – ako ne i suparništva – između umjetnosti i psihoanalize te je više puta priznao da su umjetnici otišli vrlo daleko – katkad i dalje od analitičara – u istraživanju ljudske duše. Za razliku od Janine Chasseguet-Smirgel,¹² nisam uvjeren da je bio svjestan formalnih problema i potencijala za održavanje strukture povezanih s ograničenjima te vrste u umjetničkom izražavanju; kako podsjeća Gombrich,¹³ majstor iz Beča bio je čovjek devetnaestog stoljeća, sklon sakralizaciji umjetnika i posebno osjetljiv za “duhovni sadržaj” djela; ako umjetnik, slijedeći primjer analitičara, također može krenuti “kraljevskim putem” prema nesvjesnome, to je više zato što je *nadahnut* nego zbog toga što je izučio stroga pravila forme i umjetnosti koja su prošla kušnju vremena. U ovom pitanju – ključnom, ali povezanom s osobnom Freudovom estetikom, nema dvojbe da je on u svojoj psihoanalitičkoj praksi primijenjenoj na umjetnost jasno izražavao da ga formalni problemi ne zanimaju;¹⁴ za razliku od svojih sljedbenika, on je bio dovoljno pošten da iz toga izvuče zaključak koji se nametao:

11 To više ne vidi ni klasična sveučilišna kritika koja, sklona hagiografijama, često osobi kao pojedincu pripisuje vrline svojstvene umjetničkom radu koje su upisane u povijesni okvir kolektivnog projekta (uz oprečno mišljenje Sainte-Beuvea, kojega je Proust opravdano kritizirao, a koje se sastoji u tome da se ostvarenja svakog umjetnika degradiraju na motiv njegovih ljudskih mana, pretpostavljenih ili stvarnih).

12 J. Chasseguet-Smirgel, “La Présence d’une illusion”, u *Pour une psychanalyse de l’art et de la créativité*, Pariz, Payot, 1971., str. 7-47.

13 E. H. Gombrich, “Freud’s aesthetics”, *Encounter*, siječanj 1966., str. 30-40.

14 “Često sam primjećivao da me dubina umjetničkog djela privlači više od njegovih formalnih i tehničkih kvaliteta. [...] Racionalistička ili možda analitička orijentacija u meni bori se protiv emocije kada ne mogu znati zašto sam dirnut ni što me pritišće.” S. Freud, “Le Moïse de Michel-Ange” u *Essais de psychanalyse appliqué*, op. cit., str. 11.

[...] Za našu usporedbu nećemo odabrati pisce koje kritika najviše cijeni nego one autore romana, novela i pripovjedaka koji nemaju pretenzija, ali koji, naprotiv, nalaze najbrojnije i najpozornije čitatelje i čitateljice.¹⁵

Drugim riječima, psihoanaliza primijenjena na umjetnost najdjelotvornija je kada se zanima za osrednjost: mogućnost svođenja djela na jednostavnu psihoanalitičku interpretaciju moglo bi se gotovo sa sigurnosti postaviti kao *negativno* mjerilo njegove estetske vrijednosti. S druge strane, kada se psihoanaliza suoči s uzvišenim, ne dopustimo da nas se dojmi ponor između onoga što ona može reći (u najboljem slučaju: analiza nagona kojima upravlja ideal-Ja) i onoga što čini umjetnost. Ako se i može razumjeti to što se analitičari koji nisu zaneseni estetikom ni poviješću umjetnosti zadovoljavaju grubim biografskim ili pseudomehanicističkim interpretacijama (a u ovoj knjizi usudio sam se razotkriti Bettelheimove mane u tom smislu), neobično je što se druga struja kritike umjetnosti (neozbiljni istraživači koji se psihoanalizom služe samo kao alatom) tako lako zadovoljava očito nezadovoljavajućim pristupima: nebrojeni ljudi imali su oca kirurga ili majku zlostavljaticu, a nisu postali ni Flaubert ni Zola. Kao frojdovac, bio sam sklon njihove kritičarske zlopotrebe protumačiti kao analni voajerizam; kao floberovac, više sam se filozofski pitao o latentnoj zavisti prema umjetniku – a pretpostavljam da bi klajnovac načinio sintezu tih dviju interpretacija pozivajući se na zavist kritičara koja vodi prema želji da se uništi “dobar” objekt i njegov potencijalni stvaralac.

Uz te primjedbe o zanimanju za psihoanalizu kao metodu kritičkog istraživanja književnosti, moram priznati i određenu zbuđenost kada je riječ o intelektualnoj otvorenosti frojdovaca prema bitnim pitanjima koja postavljaju bajke. Premda me baš i ne zanima nedavna polemika o Freudovim pseudofalsifikacijama u vezi s nasiljem odraslih¹⁶ – ona u mojim očima nije važna – gajim sumnje kada je

15 S. Freud, “La Création littéraire et le rêve éveillé” u *Essais de psychanalyse appliqué*, op. cit., str. 76.

16 Masson J., *The assault on truth: Freud's suppression of the seduction theory*, New York, Viking-Penguin, 1985.

riječ o priložima frojdizma tom pitanju; naime, iz ne posve jasnih razloga, čini se da mu psihoanaliza nije posvetila zasluženu pozornost. Svjedočimo njegovoj neobičnoj šutnji ili banalnom diskursu – a da ni ne spominjemo očite poraze – o većini važnih društvenih problema koji na ovaj ili onaj način impliciraju zlostavljački položaj odraslih u odnosu na djecu: tu možda može biti riječ i o pedofiliji, ali još više o svakodnevnom nasilju u roditeljskom domu (fizičkom ili psihološkom), o medikalizaciji rađanja i djetinjstva, medicinski potpomognutoj oplodnji, rastavama braka, promjenama roditeljskog para... Premda je to učinio u lošoj vjeri i s potvrđenom nestručnošću, Bettelheim nije jedini koji je roditeljsko nasilje ili nemoć zaogrnuo velom diskrecije.¹⁷ Nakon svega, tko spominje da je slavni “Edipov kompleks” – koji je s pravom u središtu frojdovske misli – trajan problem samo kao reakcija na neadekvatno ponašanje roditelja? Bilo bi adekvatno, u nekoj prilici, da roditelj istoga spola uvjerava ljubomorno dijete vedro se pozivajući na neko buduće vrijeme kada će dijete *nadići* odrasloga (*bit ćeš jači od mene i ja ću trebati tvoju podršku*), dok se roditelj suprotnog spola ponaša kao jamac moći zavodjenja koja će procvasti upravo u trenutku kada njezina izbljedi (*zadovoljavat ćeš mnogo ljepše djevojke od mene*). Na neki način, u očima djeteta, autoritet odrasloga ne bi se toliko umanjio ponižavajućom konstatacijom o *trenutačnoj* nemoći koliko bi se izložio kao jamac potencijalnosti koja će *tek doći*. Objektivni (i nužni) poraz nagona bio bi kompenziran obnovom fantazme: jer, uz strogost Zakona koji se tako upisuje u psihički život djeteta, uspostavlja se i jasan pojam kronološke polarnosti – a kronologija, prije svega zato što je usmjerena, uvijek je pobjeda mladih nad starima. Konačna bilanca bila bi oživljujuća strukturacija umjesto “kastacije” koju tako sadistički prizivaju kao neizbježnu oni odrasli koji se još nisu oporavili od vlastite: načelo stvarnosti razvilo bi se u skladu s načelom ugone, a ne protiv njega – to je fascinantna sinergija koju nam izlažu Grimmove bajke.

17 G. Devereux u knjizi *Essai d'etnopsychiatrie générale* (Flammarion, Pariz, 1977.) na temelju socioloških, antropoloških i povijesnih primjera dokumentira stajalište blisko momu o stvarnosti nasilja odraslih nad djecom.

Kakav kraljevski put?

Na kraju toga kratkog popisa nadam se da čitatelj bolje shvaća kojim procesima je fantastična književnost postala predmetom osobita psihoanalitičkog razmatranja. Kao anonimni žanr koji se ne izlaže klasičnim prigovorima nijemog biografizma, kao ugledna, jednostavna i oslobađajuća forma (u tom smislu onim analitičarima koji su najviše pazili na svoja estetska ograničenja, bajka se doimala poput “nepretencioznoga” književnog objekta – da se poslužimo Freudovim izrazom¹⁸), ali vrednovana u tradiciji i upotrebi¹⁹, bajka je lak objekt istraživanja, no ne i vrijedan prezira. Kao fantastični talog “narodne poezije”, smjesa kolektivnoga nesvjesnog, bajka je stoga pogodna i za analitičare koji se upuštaju u kritiku terapijskih tjeskoba i za sveučilištarce koji se bave *obnovom* – u okviru lakanovske varke s igrama riječi, analogijama i metaforama – stvaralačke spontanosti koju je okljaštrilo tri tisuće nerazumljivih stranica njihove *thesis status*...

Što se mene tiče, sama pomisao na određivanje primitivizma i formalnog siromaštva nikada mi nije ni pala na pamet, i otkad sam dovoljno star da razmišljam, prirodno sam sklon onima koji umjetnost romana smatraju jednim od najautentičnijih oblikovnih pothvata naše, zapadne kulture. Nakon što sam obnovio bliži doticaj s izvornim njemačkim tekstom, te nakon što sam u međuvremenu posvetio cijelu knjigu našem velikom Flaubertu, moram s obnovljenim samopouzdanjem ponoviti početnu tvrdnju iz svojega *Uvoda*: “Književni postupci braće Grimm, na primjer, uistinu ne zaostaju za onima jednoga Zole, Balzaca ili Flauberta.” Na prethodnim stranicama neumorno sam šibao neka tumačenja u ime formalnog poštovanja prema djelu i njegovoj književnoj koherentnosti: na primjer, tri tajanstvena refrena djeve Maleen nisu dječje pjesmice nego dirljiv, strogo sročeni poziv, usmjeren kraljeviću, kako bi se pobudila njegova moć penetracije. S druge strane na kraju i dalje zadržavam određenu nevjericu kada je riječ o mogućnosti psihoanaliziranja

18 Vidi bilješku 16.

19 Dok bi književna sudbina „Gradive” bez Freuda bila problematična, nitko ne dvoji da bajke imaju svoju specifičnu književnu egzistenciju.

umjetničkih djela²⁰ i još čekam uvjerljiv prilog koji će me navesti da promijenim mišljenje.

No, s obzirom na takvu skepsu i prema formi i prema supstanciji, zašto uopće biti tako vezan za psihoanalizu u čitanju bajki?

U svojoj neumornoj potrazi za stvarnim, ljudska duša tako je sastavljena da prije svega istražuje uzročni lanac – pa makar on bio i lažan, kao što su analogije koje su u osnovi magijskog mišljenja. Prečesto se zaboravlja da se Freudovo djelo, *u svojoj racionalnosti*, ponajprije gradi na odnosu prema takvom traženju uzroka. Uključivanje psihoanalize u “pozitivističku” tradiciju devetnaestog stoljeća smeta samo onima koji se danas prave da ne znaju logiku znanstvenog otkrića: sam Freud je bez i najmanje dvosmislenosti definirao svoje djelo kao istraživanje stvarnosti sa svrhom da se objasni *determinizam* ljudskog djelovanja i ponašanja. U tom projektu nesvjesno se ne nameće kao konačni cilj nego kao mehanizam – ili kao prepreka koju treba svladati... S druge strane ako umjetnost na svoj način, kao i znanost, teži *demaskirati stvarnost*, prirodno joj dolazi da se poveže s uzrocima i determinizmima (na primjer, prisjetimo se s kakvom su strašću klasični slikari prikazivali anatomiju i perspektivu, a da ne govorimo o floberovskim ili zolaističkim “istraživanjima”). U usporedbi s književnosti koja je, poput bajki, usmjerena na prikazivanje sklonosti, ponašanja ili najintimnijih ljudskih odnosa, psihoanaliza nam – sa svojom znatnom istraživačkom snagom na tom području – omogućuje da proširimo mimetičko polje, predočivu stvarnost, ostavljajući mnogo strože ograničenje forme i svojega estetskog potencijala: ono što se nekoć smatralo “nelogičnošću” bajki, ono tajanstveno ili neobjašnjivo, sada se upisuje u linearnost uzročnog lanca upravo u smislu u kojemu “fantazija” blijedi u korist uznemirujuće surovosti u oblikovanju motiva. Ako lovac koji ugosti dvojicu braće nema ženu i ako braća mogu naći utjehu samo u dva psa koje drže iz velikodušnosti, to nije zato što je pripovjedač bio rastresen, promijenio točku gledišta ili jednostavno

20 Budući da, kao i J. Chasseguet-Smirgel („La Présence d'une illusion”, op. cit., str. 24), vjerujem da umjetnost radi s potencijalom sublimacije pojedinca i da je ta sublimacija upravo ona razdjelnica iza koje ljudska ostvarenja izmiču psihoanalizi.

zaboravio: to je zato što, strogo gledajući, u groznoj situaciji u kojoj su se djeca rodila nema mjesta za triangularnu konstelaciju (koja bi uključila oca i mogućnost nasljeđivanja), a zabilješke braće Grimm potvrđuju nam da, u tradiciji, tema dvojice braće redovito postavlja goruće pitanje o seksuaciji procesa kojim su oni sami nastali.

Čitati bajke braće Grimm frejdovskim očima znači proći kroz zrcalo kako bi se otkrilo fascinantnu *mimezu* psihološke stvarnosti. Što se tiče determinizma koji se može psihoanalitički rekonstituirati na temelju ljudskog ponašanja (i, osobito iz ljudskog ponašanja u ljubavnim odnosima), čak se može govoriti i o pseudorealizmu:²¹ pozivajući se na Proppovu morfologiju, reći ću da je načelo uzročnosti gotovo uvijek određivo prema djelima ili iskušenjima junaka; “fantastični” karakter izvire samo iz određenih intervencija pomoćnih rekvizita (okolnosti pojave, nastupa ili prirode magičnog predmeta...). Očito je da psihoanaliza – ona Freudova (usmjerena na determinizam), a ne Lacanova (usmjerena na analogije) – pruža metodu izbora za dešifriranje mimetičkih prikaza fantastične književnosti.

I što sada?

Već sam u velikoj mjeri implicitno odgovorio na svoje uvodno pitanje o važnosti Grimmovih bajki za današnje društvo. Ako nam se jedno od njih doima najjasnijim, to je prije svega pitanje iskrenosti, ili, govoreći dublje, pitanje *autentičnosti*. U vremenu kada se svaka mana – bila ona činjenična²², *a fortiori* ako se odnosi na vrijednosti²³

21 Napominjem da sam najpozitivnije reakcije na svoju knjigu o toj temi dobio od čitatelja (prosvjetnih radnika, psihoanalitičara...) koji imaju izravan doticaj sa stvarnosti zlostavljanja u djetinjstvu ili s njegovim pristalicama.

22 Pomislimo na ono lažno novinarstvo koje iskorištava najbolje novinare do te mjere da su čak zavrijedili i nagrade, kao što je nagrada Albert Londres 1995., za priču o skandaloznoj, ali izmišljenoj trgovini rožnicama u Južnoj Americi.

23 Tu imamo preobilje izbora: od medijskih tirana koji bi htjeli biti savjest profesije u kojoj nemaju nikakav autoritet, preko sportskih „junaka” koji se nakon nekoliko godina slave gube u nepostojanju, a da ne govorimo o lažnoj erotskoj ikonografiji kojom smo preplavljeni, koja šteti mladima, a i ne tako mladima (ah, ta savršena tijela koja se već na prvi dodir grče u užitku...).

– može neumjereno pojačati i vrednovati u medijskoj bujici – korisno je što ljudi dobre volje imaju na raspolaganju mjesta za liječenje.

Bajke nam kazuju kako je teško postojati, postojati s Drugim i po njemu, i kazuju to dirljivo jednostavno: mladi kralj, pun gnjeva, odrubi glavu voljenom bratu koji mu je upravo spasio život jer dozna da je proveo noć s kraljicom, dok kraljevna koja je, prema naznakama iz *Astres de l'Univers*, otišla “sve do Crvenog mora” kako bi pomogla zaručniku da pobijedi zmaja, sjedi i plače jer se našla “opet sama i napuštena”²⁴, a muž mlade djevojke bez ruku osjeti njezino srce, odtarećeno od “teškoga kamena” na sretnom kraju beskonačne potrage kojoj je žrtvovao svoju neumoljivu muškost... Dakako, u svojoj nužnoj apstraktnosti te pripovijesti imaju kristalnu jasnoću koja nadilazi uobičajeno ljudsko iskustvo: no zar nas ta pretpostavljena idealna polarnost bez kompleksa ne navodi da dosegne bit umjetnosti? Ne odnosi li se “kriza moderne umjetnosti” barem djelomice na ono što svi smatraju postignutom zastarjelošću te idealne polarnosti? Ne teži li idealizacija upravo falsificiranju?²⁵

No te pripovijesti ne zadovoljavaju se time da nas podsjetite na stvarnost naše tuge i na naše fantazme o obnovi. One nam se predstavljaju i kao bajanje. Suprotno mitovima, one otvaraju bajkovitu perspektivu u kojoj se moć *činjenja* ne pridaje bogovima nego ostaje u našem doseg, i u kojima, uz rezervu da se ne smije bezobzirno prekršiti granice ljudskog poretka, sudbina često dobiva nasmiješeno lice providnosti... Zato se ne mogu suzdržati da ne pomislim kako se u naše otuđeno doba, kada se ljudi guše u peći socijalnog darvinizma, pod olovnim suncem liberalizma, nameće meditacija o toj književnosti. U tim fantastičnim pripovijestima ima nečega što obnavlja osjećaj kako je biti čovjek, *homo faber* – svojevrsan pjesnik,²⁶ ili barem obrtnik.

24 Napuštena zbog faličke „drolje”: kraljevna-zmaj isprva je željela fizički pobijediti mladoga kraljevića, a potom ga je zaslijepila svojim čarima.

25 „Jer stvari vrednujemo upravo prema težnjama. Duša se mjeri veličinom svoje žudnje.” (G. Flaubert, *Lettre à L. Colet*, svibnja 1853.)

26 Za razliku od bajke, mit je podstanar poezije, moći činjenja.

Jer, u vrijednosnoj pustinji naše svakodnevice, te bajke nas potiču da razmišljamo o temeljnim vrijednostima koje nadilaze one koje se stoljećima primjenjivalo – vjerske, moralne i političke – i vode nas u središte te biološke iznimke koju nazivamo čovječanstvom:²⁷ solidarnost, suosjećajnost i, kada je riječ o osobama suprotnog spola, predavanje nježnosti i konstruktivnoj snazi žudnje.

Pišući ove retke, mislim na sve Palčiče naše suvremenosti, na sve Pepeljuge roditeljske nesavjesnosti, na izgubljene dječake koji nemaju nikoga tko bi ih postavio na pijedestal “iskusnih lovaca”, na očajne mlade djevojke koje ne mogu naći nijednu primalju koja bi ih uvjerila da “nije još sve gotovo”. Bila bi to lijepa bajka u naše doba kada bi, u svojoj smiješnoj materijalnosti, stranice koje slijede pridonijele tome da se obnovi dostojanstvo muškaraca i žena.

M. G.

Versailles, travnja 1999.

²⁷ Želio bih reći da čovječanstvo u nastajanju radikalno poriče biološki, ako ne i sustavni zakon: prevlast jakih nad slabima i opstanak najsposobnijih.